

DOKONČNI BOJ MED »SEVERNOJADRANSKIMI RASAMI«
V IREDENTISTIČNEM IN FAŠISTIČNEM DISKURZU

Marta VERGINELLA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Ali je italijansko protislovanstvo na prehodu iz 19. v 20. stoletje preraslo v rasizem? Ali pa je fašistična ideologija, ki se je oblikovala na italijanski vzhodni meji po koncu prve svetovne vojne, le posvojila predsodke, ki jih je od druge polovice 19. stoletja naprej do Slovencev in Hrvatov gojil in širil italijanski nacionalistični diskurz? Odgovore na ta vprašanja bomo poiskali tako v besedilih liberalnacionalno usmerjenih in iredentističnih piscev kot v pisanju ideologov italijanskega obmejnega fašizma in promotorjev prisilne italijanizacije slovenskega in hrvaškega prebivalstva, živečega v nekdanjem avstrijskem Primorju, na območju, ki je bilo po koncu prve svetovne vojne priključeno h Kraljevini Italiji z imenom Julijska krajina.

Ključne besede: rasizem, obmejni fašizem, nacionalizem, Julijska krajina, protislovanski diskurz

LA LOTTA FINALE TRA LE »RAZZE NORDADRIATICHE«
NEL DISCORSO IRREDENTISTA E FASCISTA

SINTESI

Tra Otto e Novecento l'antislavismo ha assunto nella Venezia Giulia le sembianze del razzismo oppure si è trattato di un atteggiamento derivante dal fenomeno nazionalistico, caratterizzato da pregiudizi antichi propagati prima dagli ambienti liberal-nazionali giuliani, in seguito sostenuti dal fascismo di frontiera, promotore sin dalla sua ascesa al potere di una italianizzazione forzata delle popolazioni slovene e croate residenti nell'ex Litorale austriaco, territorio annesso dopo la fine della prima guerra mondiale al Regno d'Italia? Le risposte a queste questioni si trovano nei testi degli autori liberal-nazionali, ma soprattutto negli scritti degli irredentisti (Timeus) divenuti dopo il 1918 gli ideologi del fascismo di confine.

Parole chiave: razzismo, fascismo di confine, nazionalismo, Venezia Giulia, antislavismo

UVOD

Peščica razumnikov, ki so bili v dobi razsvetljenstva in na začetku devetnajstega stoletja prepričani zagovorniki sobivanja Italijanov in Slovanov, na primer filolog dalmatinskega rodu Niccolò Tommaseo (Pirjevec, 1977, Tommaseo, 1943), je bila z italijansko združitvijo in zaostritvijo medsosedskih odnosov na območju severnega Jadrana potisnjena na stranski tir, saj sta jo presegla razvoj dogodkov in razširjanje zamisli o narodnostno enoznačnih identitetah in programih, ki so obljubljali nacionalno homogene družbene skupnosti. Na južnem obrobju habsburške monarhije je zgodovina še posebej v drugi polovici 19. stoletja postala pretveza za merjenje narodne kontinuitete, in teren za dokazovanje uzurpatorstva in infiltracije drugih. Potvarjanje narodne genealogije (Hobsbawm, Ranger, 1983) se je na območju severnega Jadrana dogajalo takrat in tako, kakor je bilo to značilno za srednjeevropski kontekst: namen narodnih akterjev je bil namreč, da za večjo stabilnost lastne skupnosti povežejo njene člane in zarišejo manj prepustne meje. V okolju, v katerem narodna pripadnost nikoli ni bila samoumevna, temveč je zahtevala nenehno potrjevanje, so se drugi spremenili v neizčrpen vir tegob, postali so povsod navzoči sovražnik, ki zapleta odnos z osrednjo oblastjo in seje negotovost tako glede prihodnosti celotnega obmejnega območja kakor tudi njegove državne pripadnosti (Augé, 1994).

Kljub podobnosti med utemeljevanji, ki so jih zagovarjali posamezni narodni tabori na območju severnega Jadrana, nenehni polemiki z rivalskim taborom in precej splošno razširjenemu nagnjenju k stereotipnemu prikazovanju drugih, ne smemo podceniti nekaterih temeljnih razlik med različnimi narodnimi akterji, zlasti nastopanje s pozicije moči, ki se je v javni sferi vzpostavilo med večino in manjšino, med tistimi, ki so lahko sodelovali s političnim središčem, torej z Dunajem, in tistimi, ki so ostajali odrinjeni na krajevno ali območno delovanje. V tem okviru bom analizo slovenske in hrvaške protitalijanskosti¹ pustila ob strani in se raje zadržala pri protislovanski drži, zgodovinsko ukoreninjeni v tisti obliki beneške prevlade na območju Jadrana, za katero je bil zelo značilen kolonialističen odnos beneškega vodilnega sloja do istrsko-dalmatinskih krajev, ki pa sta jo zaznamovala tudi modernost in razsvetljenstvo oziroma zamisli, ki so od konca osemnajstega stoletja narekovala nove vedénjske modele in med njimi tudi potrebo po klasifikaciji družbe in ljudi. Izobraženim slojem italijansko govoreče družbe v Primorju in Dalmaciji, ki so zase menili, da so del Zahoda, je slovansko prebivalstvo postalo s civilizacijskega vidika manjvredno, prihajajoče z Vzhoda kakor vsa barbarska ljudstva in zato postavljeno na nižjo raven civiliziranosti (Wolff, 2002).

Vendar pogleda na Slovana kot človeka, ki je blizu naravi in ga ni pokvarila civilizacija, kot na dobrega divjaka, ni posvojilo samo nekaj posameznih razsvetljskih

1 Podobna strnitev vrst hrvaškega in slovenskega prebivalstva je potekala od sredine 19. stoletja v znamenju poziva k slovanskim koreninam in poskusu vzpostavitve neprehodne etnične pregrade, ki bi varovala kulturno čistost. Vprašanje varnosti in varovanja je tudi v slovanskem kontekstu ustvarilo drugega; Italijani so postali neizčrpen vir za obtožbe in predsodke (Verginella, 2009, 11–18). O vzporednicah med italijanskim nacionalizmom in slovensko-hrvaškim glej *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955* (Wördsörfer, 2004).

mislecev ali popotnikov, na primer Alberto Fortis², temveč se je kot predsodek z vrha navzdol razširil zlasti na mestno istrsko-dalmatinsko družbo, prodrl med slovanske priseljence in nazadnje postal značilna sestavina meščanskega in mestnega skupinskega predstavnega sveta na vsem območju severnega Jadrana (Pirjevec, 2009, 5). Stereotip se je po revolucionarnem obdobju iz leta 1848 prilagodil novi stvarnosti, saj so bili Slovani v domoljubni italijanski publicistiki v Istri in dalmatinskih mestih čedalje pogostejše prikazovani kot neomikani barbari, grobi in neotesani v svojem jeziku in zamislih. Ko jih nekaj desetletij pozneje zaradi družbenih, gospodarskih in kulturnih razlogov niso več mogli obravnavati izključno v taki luči, so utrpeli novo spremembo: poleg stereotipa o okupatorju in uzurpatorju se jih je oprijel še stereotip o ideološkem prevratniku. Ta je bil v nekaterih vidikih komplementaren liku spletkarja, ki je prišel od zunaj in je zmožen zanetiti »rasno sovraštvo« (proti Italijanom), ki do takrat ni bilo navzoče med preprostim kmečkim življenjem (Pirjevec, 2009, 7–8).³ V dvajsetem stoletju, zlasti od tridesetih let naprej, se uveljavi tudi stereotip o komunističnem Slovanu. Ta se je po drugi svetovni vojni preobrazil v stereotip o likvidatorskem komunističnem Slovanu, ki politične nasprotnike pobija in jih meče v fojbe.

Vodilni liberalno-nacionalistični italijanski sloj, nosilec politične in kulturne hegemonije v avstrijskem Primorju, si je do razpada Avstro-Ogrske prilaščal izključno prevlado nad javno sfero z zahtevami po večvrednosti italijanskega naroda, prinašalca kulture in napredka. Italijanska sestavina je v zadnjih dveh desetletjih devetnajstega stoletja izgubljala zmožnost asimiliranja hrvaških in slovenskih množic, ki so se priseljevale v mesta, zlasti pa ji ni uspelo učinkovito zavirati rasti slovanskega srednjega sloja, pobudnika kulturnega in razvejenega gospodarskega povezovanja, zmožnega spreminjati odnose s pozicije moči tudi v mestnih okoljih, ki jim je vladala italijanska liberalno-nacionalistična stranka. Vzpon slovenske skupnosti v Gorici in Trstu in hrvaške v istrskih in dalmatinskih mestih je prispeval k širjenju bojazni in strahu med tistimi, ki so bili strpni do domnevno manjvrednih slovanskih slojev, navzočih v mestnem kontekstu, na primer s tem, da so na svojih domovih zaposlovali slovansko služničad, obenem pa so nasprotovali vsakemu prodiranju slovensko ali hrvaško govorečega prebivalstva v meščansko sfero, kar so imeli pravzaprav za invazijo ali omadeževanje »prave narave« mest in samih iredentističnih dežel.⁴

2 Padovski naravoslovec in pisatelj Alberto Fortis je leta 1772 izdal potopis *Viaggio in Dalmazia*, ki je doživel velik uspeh v Italiji in drugod po Evropi.

3 Pirjevec s tem v zvezi napoti na pamflet Vincenza Duplancicha *Della civiltà italiana e slava* (Trst, 1861), v katerem je stereotip o dobrem divjaku postavljen ob bok stereotipu o barbarskem Slovanu.

4 Kot pojasnjuje Tullia Catalan v razpravi *Linguaggi e stereotipi dell'antislavismo irredentista*, je bil cilj protislovanskega diskurza vzpostaviti »agresivno in ekskluzivno idejo nacije«. V prvi fazi (1880–1907) je protislovansko usmerjen iredentistični tisk širil podobo neizobraženih in neciviliziranih Slovanov, v drugi (1908–1914) pa je čedalje bolj dokazoval podrejenost Slovanov in pri tem uporabljal besede in metafore, ki so napeljevale na živalski svet, kar je bilo značilno tudi za takratni antisemitski diskurz (Catalan, 2015, 45–54).

Na ta strah je skušal odgovoriti Ruggero Timeus (1892–1915)⁵, znan tudi kot Ruggero Fauro, pobudnik gibanja, imenovanega »novi iredentizem«⁶, zagovornik osvoboditve iredentističnih dežel, vendar ne več »v imenu nacionalnega ideala in niti ne v imenu demokratičnega ideala!« (Timeus, 1929, III), temveč v obetu po italijanski prevladi nad vsem območjem Jadranskega morja. Jadransko vprašanje naj bi se po njegovem mnenju razrešilo zunaj Avstrije s tem, da bi se Italija vrnila na nekoč beneška ozemlja in postala edina gospodarica Jadrana.

Pri Timeusu mnogi razlagalci tržaške in obmejne zgodovine radi omenjajo njegovo pripadnost »avantgardni generaciji«, ki je na obmejnem območju, pripadajočem Avstro-Ogrski, zasnovala »morebitno vlogo za italijanskost Julijske krajine«⁷ in izdelala program kulturnega iredentizma. Ta je po zamisli Scipia Slataperja poleg obrambe italijanskega naroda predvideval tudi posredniško vlogo med Italijo in »kulturnimi realizacijami Slavije in Nemčije« (Cattaruzza 2007, 59; Ara, Magris, 1982, 26), v Timeusovi različici pa ni puščal nobenega prostora za kakršnokoli medkulturno posredništvo. Po njegovem mnenju »civilizacije ne napredujejo s sporazumi, temveč z rasnimi boji« (Timeus, 1929, 126).

V nasprotju z mladimi tržaškimi intelektualci, sodelavci revije *La Voce*, na primer bratoma Stuparich, Scipiem Slataperjem in zgodovinarjem Angelom Vivantejem (Lunzer, 2009, 34–35 in 142–144) je on jezdil na valu nacionalistične nepopustljivosti, češ da kakršnakoli sprava z nemškim in s slovanskim svetom ni mogoča (Ara, Magris, 1982, 60–61). Narodni boj je bil zanj edini pomemben pojav v Julijski krajini, ker zunaj njega ni moglo biti tam nobenega drugega skupnega interesa (Timeus, 1929, 41). Z odmikom od liberalno-nacionalističnih krogov, ki so še naprej zagovarjali obrambo italijanskih interesov v okviru Avstro-Ogrske, in od sodelavcev revije *La Voce*, ki so bili naklonjeni demokratični, iz risorgimenta izhajajoči tradiciji, je narodni boj raje enačil z zamisljo o moči in širitvi. Poslanstvo Italije zanj ni bilo več spodbujanje širjenja demokratičnih vrednot, temveč njihovo preseganje v prid močne države, zmožne osvajanj in prevlade (Cattaruzza, 2007, 63).

Timeus je imel v člankih, objavljenih v reviji *L'Idea Nazionale*, neenakost med posamezniki, pripadajočimi italijanski rasi, in posamezniki slovanske rase za samo po sebi umevno in je spopad med njima razglašal za neizogiben: »S Slovani volilnega boja ni. Med dvema sovražnima si vojskama, ki sta drugačne rase in drugačnega jezika, med narodoma, ki se bojujeta do popolnega uničenja, razpravljanja ne more biti (Timeus, 1929, 154).« Narodni boj, dojet kot neizogibna usoda, se dovrši s popolnim izginotjem

5 Rodil se je v Trstu v malomeščanski družini. Po gimnaziji v Trstu se je vpisal na filozofsko fakulteto v Gradcu. Še ne dvajsetleten se je preselil v Italijo, najprej v Firence, nato pa v Rim. Sodeloval je z revijama *La voce* in *L'Idea Nazionale*. Kot prostovoljec se je pridružil vrstam italijanske vojske in 14. septembra 1915 padel na fronti na Pal Piccolo v zahodnih Karnijskih Alpah (Redivo, 1995, 23–31).

6 Po mnenju Luigija Federzonija je bil Timeus rušitelj republikanskega in prostozidarskega mita, pa tudi iredentizma, ki se je »v štiridesetih letih neodgovornega zborovalskega vika in krika jalovo izčrpal v nekakšno romantično blodnjo, ki je terjala vojno, obenem pa pridigala o razoroževanju in notranji vstaji, in medtem ko je izražal sentimentalno željo po pridobitvi nekaterih ozemelj, je podzvestno iskal opravičila za prihodnja odrekanja in pripravljaj ljudi nanje«. (Timeus, 1929, neoštevilčene strani).

7 To opredelitev je uporabil Baccio Ziliotto (Ziliotto, 1924) in povzel Elio Guagnini (Guagnini, 1988, 304).

ene od spopadajočih se ras: »Če v naših krajih glavna oblast ostane avstrijska, se bodo vsi spopadi in premirja končali v našo škodo; če bomo nekoč imeli to srečo, da nam bo vladala naša domovina Italija, se bomo pri priči znebili vseh teh slovenskih in hrvaških kmetavzarjev, ki se nam, podprti s češkim denarjem in z avstrijskimi bajoneti, zdijo tako nevarni (Timeus, 1929, 45).«

Slovansko nevarnost je po njegovem mogoče odstraniti samo s priključitvijo iredentističnih dežel h Kraljevini Italiji in s popolno osamitvijo Slovanov, živčih na ozemlju avstrijskega Primorja, od drugega slovanskega prebivalstva.⁸ Med čakanjem na ta dokončni poraz pa imajo narodni izobraževalni sistem oziroma italijanske šole izjemno pomembno vlogo. Čustvo pripadnosti italijanskemu narodu mora zoreti skupaj z zavestjo o popolni in nespravljivi ločitvi od druge rase. Slovanom ne smemo biti naklonjeni, ker so tujci, italofobi, klerikalni in politično kratkovidni, pravzaprav »niso ljudje«. Za Timeusa je bila človeškost v Trstu sinonim za italijanskost (Timeus, 1929, 125).

V tem pogledu za italijanskost v Julijski krajini niso bili najnevarnejši »kmetavzarški« Slovani, »osebki brez kulture, brez zgodovine, političnega programa in družbenih izhodišč« (Timeus, 1929, 145), temveč »emigranti«, ki jih italijanski družbi ni uspelo asimilirati, tisti, ki so prispevali k rasti »majhnega slovanskega mesta v velikem italijanskem mestu« (Timeus, 1929, 145).« V temelju Timeusove protislovanske paradigme je bil strah pred obkolitvijo in prevlado, tista bojazen, ki jo je Hervé Le Bras opazil pri francoskem nacionalizmu s konca devetnajstega stoletja in jo opredelil kot samo bit rasistične ideologije (Le Bras, 1994). Timeus se je bal slovanske invazije, oslabitve italijanske asimilacijske zmožnosti, izgube monopola v italijanskih šolah, slovanske infiltracije, ki je spreminjala pravo italijansko naravo Trsta. Zato je polemiziral s tržaškimi socialisti, ki so bili naklonjeni odprtju javnih slovenskih šol v mestnem središču, in podpiral mestne oblasti, ki so to prepovedovale; italijanska šola je morala ostati glavno orodje za italijanizacijo Slovanov (Timeus, 1929, 127).

Njegova misel je našla plodna tla zlasti v krogih, ki so po mnenju Alcea De Riose izražali močno jezo, ker so se morali spopadati »z nepredvideno stvarnostjo, ki so jo zato občutili kot grozečo (Riosa, 2009, 108).« Njegov politični program, ki so ga sodelavci revije *La Voce* kritizirali, je bil toplo sprejet v iredentističnih krogih, zlasti pa pri nacionalistih, ki so v Italiji z enako naklonjenostjo gledali na italijansko misijo v deželah vzhodnega Jadrana, kot so na italijansko osvajanje Afrike. Za Timeusa so bili italijanski izseljenci v Tuniziji, »delu Italije«, ki so jih preganjali Francozi in Arabci, v enakem položaju kot iredentisti, podjarmljeni Avstriji in postopoma odrinjeni na rob, ker so »preveč olikani in jih je premalo (Cattaruzza, 2007, 31).«

Italijanska osvojitve Tripolija je bila po njegovem predhodnica odgovora, kakršnega bi morala Italija dati tudi v zvezi z drugimi sovražniki, in je naznanjala prihodnje italijanske osvojitve na tleh Evrope. Njegovo videnje vzhodne meje Italije kot vrat, odprtih

8 Timeus je predvideval tudi morebitno podporo prihodnji jugoslovanski državi, vendar v zameno za to, da ta popolnoma pozabi na slovansko prebivalstvo Primorja: »Slovanom moramo dati vedeti, da morajo, če hočejo biti deležni naše pomoči, imeti svoje brate z italijanskih ozemelj Avstrije za neobstoječe in se zato ne smejo meniti niti za to, kako danes ravnamo z njimi (Timeus, 1929, 112).«

proti Vzhodu, in Trsta kot sprednje straže za italijansko širitev na Balkan je bilo skladno s pričakovanji bolj radikalnega italijanskega nacionalizma in na isti valovni dolžini s političnimi krogi, ki so bili leta 1914 pripravljene podpreti takojšen vstop Italije v vojno (Cattarazza, 76–79). V krogih tržaškega razumnštva so si tako videnje delile osebnosti, kakršna sta bila ekonomist Mario Alberti in zgodovinar Attilio Tamaro, ki sta bila oba močno angažirana na strani protislovanske fronte in sta nasprotovala vsaki enakopravnosti med narodoma, saj naj bi bil prvi *Kulturnation*, drugi pa narod brez zgodovine.

Angelo Ara in Claudio Magris, ki sta v knjigi *Trieste. Una città di frontiera* obnovila kulturno zgodovino Trsta, sta opozorila na Timeusov nacionalistični radikalizem, pri katerem sta poudarila njegovo nespravljivost in ga po eni strani opredelila kot »poseben primer italijanskega javnega mnenja v Trstu v prvih petnajstih letih dvajsetega stoletja«, po drugi pa kot običajnega za »občutek nemoči ob soočenju z nečim, kar so imeli za slovansko agresijo in je postavljalo pod vprašaj narodne, politične in družbene poteze, ki si jih je Trst v svoji zgodovini pridobil [...]» (Ara, Magris, 1982, 98).«

Po mnenju Elia Apiha, enega najbolj cenjenih predstavnikov tržaškega zgodovinopisja v drugi polovici dvajsetega stoletja, je Timeus s svojo lucidno obdelavo zgledno poosebil nagnjenje k potvarjanju zgodovine in tega, koliko je ta do zdaj zgradila: »Za Trst je bila to morda temeljna pridobitev v kulturi dvajsetega stoletja. V njej je našla prostor zveza med nacionalizmom in imperializmom in iz nje je po več kot enem stoletju izšla nova teorija o vlogi mesta. Ta je bila nasprotna tradicionalni vlogi v zgodovinopisju, ki je v njem videlo naravno (in umetno) пристanišče Avstrije (Apih, 1988, 98).«

Timeus je pripadal jedru mladih, iz malomeščanstva izhajajočih intelektualcev, ki so zapustili liberalno-nacionalistično politično usmeritev s kritiko meščanskih idealov, ovirajočih osvajalske načrte, in se pridružili imperialističnemu, nacionalističnemu in nepopustljivo protislovanskemu projektu, ki je predvideval tudi zatiranje drugih (Negrelli, 2002, 1357–1358). Časovno bližja Marina Cattaruzza je za Timeusov jezik doumela, da je »poln nasilja«, da v njem ni le ogorčenost narodnega boja v avstrijskem Primorju, »temveč tudi novo etično-politično ozračje italijanskega nacionalizma, ki je temeljilo na preseganju demokratičnih in liberalnih vrednot, na zamisli o nastopanju s pozicije moči in avtoritarni državi« (Cattaruzza, 2007, 62), se zadržala pri vplivu njegovega protislovanskega ekstremizma na politiko potujčevanja, ki jo je izvajal obmejni fašizem, in izpostavila vpliv njegove politične misli na intervencionistične kroge in na tiste državne organe, ki so iredentistični nacionalistični program sprejeli za svoj strateški cilj (Cattaruzza, 2007, 204).

Vendar lahko s panoramskega gledišča, ki zajema krajevne in vsedržavne zgodovinarje, ukvarjajoče se s Timeusom v zadnjih sto letih (Redivo, 1995, 23–31), sklepamo, da so najpogostejši izrazi, s katerimi so vrednotili njegovo politično misel, politična lucidnost, izjemnost, nepopustljivost, moralna doslednost, bistroumna senzibilnost, agresivnost (Apih, 1988, 99; Pirjevec, 2009, 13). Če ti izrazi že niso znamenje interpretativne površinskosti, pa brez dvoma kažejo na pomanjkanje nagnjenosti k natančnemu analiziranju implikacij razmišljanja, ki ni izražalo zgolj svetovnega nazora intelektualca iz province, temveč je postalo splošno čustvo in izražalo skupna pričakovanja, in ne nazadnje razkrivajo neučinkovitost pri podrobnem raziskovanju ideoloških temeljev obmejne politike, ki je bila popolnoma sovražna do slovenskega in hrvaškega prebivalstva, vključenega v Kraljevino Italijo po

letu 1918. Drugače bi bilo težko razložiti, kako to, da s prehodom s povzdigovanja njegove osebnosti, značilnim za nacionaliste z začetka dvajsetega stoletja, do poveljevanja njegovega lika mučenca in domoljubnega heroja, ki so ga spodbujali fašisti v dvajsetletnem Mussolinijevem obdobju, in nazadnje do poskusov politično bolj objektivne in zgodovino pisno potrjene analize v času po drugi svetovni vojni, niso bili večje pozornosti deležni Timeusovi politični spisi, temveč je je bil njegov politični pamflet *Trieste*, o katerem so menili, da je njegova duhovna oporoka. Kakor trdi Enzo Collotti, so namreč prav njegovi politični spisi postavili ideološke temelje za imperialistično politiko Italije na območju Balkana in postali pglavitna podlaga za politiko režima na vzhodni meji, ki je po vzponu Mussolinija na oblast najprej privedla do odprave narodnostnih pravic slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu, nato pa tudi do zatiranja vsakršnega poskusa njegove obrambe. To so spisi, v katerih Timeus – to smo videli – poje hvalnico večvrednosti italijanske civilizacije, zelo rad Italiji podeljuje pravico do prevlade na območju Jadrana, upravičuje osvajanje Balkana s primatom, ki naj bi ji pripadal na ozemlju, o katerem je menil, da je njen življenjski prostor, spisi, v katerih si odnosov s slovanskim prebivalstvom ni predstavljal »v izrazih sobivanja in sporazumevanja, temveč izključevanja, aut aut, ali mi ali oni, z nespravljivostjo, ki se je s svojo absolutnostjo, ki ni dopuščala ne drugih možnosti ne kompromisov, spogledovala z rasizmom (Collotti, 1999, 35)«.⁹

Med tistimi, ki so Timeusove politične spise visoko cenili, so bili tudi posamezniki iz liberalnih krogov,¹⁰ ki so se z njegovim protislovanstvom strinjali. Ti spisi so na začetku dvajsetih let dvajsetega stoletja postali referenčna točka za ideologe obmejnega fašizma, na primer za Attilia Tamara, ki je v delu *La lotta delle razze nell'Europa danubiana* (1923) naznanjal, da bo ozemeljsko omejen konflikt med italijansko in slovansko raso postal vsesplošen. Timeusov pristop je še dobro viden tudi v obmejni fašistični publicistiki iz tridesetih let, ki si je v spisih, kakršni so na primer spisi Giuseppeja Cobola, želela radikalne rešitve vprašanja etničnih manjših v Julijski krajini. Razglašala je namreč, da ni naklonjena samo najrazličnejšim oblikam prisilne asimilacije, temveč je tudi postopkom za dokončno izselitev s svojega ozemlja tistega dela slovanskega prebivalstva – učiteljev, duhovnikov, pravnikov –, ki ga je imela za sovražnika, preveč nevarnega za italijansko prevlado: »Slovansko etnično vprašanje – to vztrajno trdimo – v Julijski krajini ne obstaja. Namesto tega obstaja vprašanje italijanskega in fašističnega prodora. Nujno je treba v celoti uveljaviti avtoriteto države, ki ima odločilno težo pri vsem, kar je izraz občutka slovanske pripadnosti. To težavo v prvi vrsti sestavlja razlikovanje med zvestimi in nezvestimi, včasih – kadar so nezvesti neupogljivi – pa dobi značilnosti težave, s kakršnimi se ukvarja policija (Gerarchia, 1927, 805).«¹¹

Preden je obmejni fašizem, ki se je znašel v položaju, da se je moral soočati z vprašanjem prebivalstva, opredeljenega kot drugojezičnega, prišel na oblast, je protislovanstvo že vse od svojega skvadrističnega obdobja uporabljal kot povezovalni in mobilizacijski

9 Mnenja, da je v Timeusovih zamislih navzoč rasizem, je tudi Annamaria Vinci v eseju »Il fascismo al confine orientale« (Vinci, 2002, 414).

10 Glejte (Gayda, 1915); (Gayda, 1933); (Gayda, 1995).

11 Gerarchia, VII, 9. 9. 1927: »Il fascismo e gli allogeni«, 805.

dejavnik. Pred programi in pravili so bili napadi na slovanske kroge in požigi slovenskih in hrvaških kulturnih domov: »Preden je fašizem po vzponu na oblast izoblikoval lastne specifične smernice delovanja, je hodil po poti, ki so jo narekovali nacionalizem in lokalni krogi, in sicer tako, da je uveljavljal s tem povezane odločitve, ki so bile sprejete že v prejšnjem obdobju, a s to pomembno razliko, da so bile zdaj dvignjene na raven celovitega programa vlade in uresničevane čedalje bolj totalitarno. Takšna izbira je bila malodane neizogibna, saj fašizem ni bil v položaju, da bi si lahko izbral ugoden trenutek, kakor je to počel ob drugih priložnostih (Bartolini, 2008, 41).«¹²

Italijanizacija imen in priimkov, toponimov, zapiranje slovenskih in hrvaških šol, prepoved rabe slovenščine in hrvaščine v cerkvah, odpuščanje slovenskih in hrvaških učiteljev ali njihovo – kakor tudi državnih uradnikov in železničarjev – prisilno premeščanje na druga območja italijanskega škornja, prepoved rabe slovenščine in hrvaščine v javnosti in državnih uradih, izdajanja slovenskih in hrvaških dnevnih časopisov, delovanja slovenskih in hrvaških kulturnih in športnih društev, posojilnic in bančnih ustanov so bili med poglavitnimi ukrepi, s katerimi so fašistične oblasti skušale izkoreniniti vsako obliko politične, jezične in narodnostne drugačnosti v Julijski krajini. Slovensko in hrvaško prebivalstvo je bilo s sprejetjem italijanskega državljanstva prisiljeno v lastno asimilacijo. Vsako javno izražanje lastne manjšinske narodnosti so od konca dvajsetih let naprej obravnavali kot kriminalno dejanje (Sala, 2009, 115–129). Obmejni fašizem ni dopuščal odstopanj, ker – tako je pojasnil Cobol na straneh revije *Gerarchia* – so pripadniki etničnih manjšin v Julijski krajini italijanski državljani, ki se od drugih ne smejo razlikovati na nobenem področju – ne glede dolžnosti ne glede pravic.¹³ V isti številki revije je Goričan Giorgio Bombig razglasil, da vprašanja etničnih manjšin tam ni več, ker »se o kaki politiki do etničnih manjšin ne bi več smelo govoriti, pa ne zato, ker te težave ne bi bilo, temveč zato, ker bi bili v nevarnosti, da bi prebivalstvu, ki ga je po številu manj kot ena tretjina od skupnega v deželi in po moralni, politični in družbeni vrednosti velja še dosti manj, pripisali pomembnost, ki si je zagotovo ne zasluži.«¹⁴ Kakor dokazujejo številni sodni procesi na Posebnem državnem sodišču proti 544 slovenskim in hrvaškim obdolžencem in 40 smrtnih obsodb, izrečenih proti pripadnikom manjšine, obsojenih zaradi dejavnosti z iredentističnim značajem in konspiracij na škodo državne varnosti, se etnično vprašanje ni razrešilo. To je potrdilo prav javno tožilstvo oziroma v njegovem imenu tožilec Fallace, ki je v svojem govoru na drugem procesu pred Posebnim sodiščem za obrambo države v Trstu na začetku decembra 1941 izjavil:

»To je navaden živelj, prežet s sovraštvom, tiho jezo, s sektaško mržnjo, človečki, ki jih tesno povezujejo trdne vezi, nevidne, a močne, drznil bi si reči premočne vezi zaveznitva, ki ima pretežno konspirativen značaj, ki je hibridno in ga vodijo tuje sile. In prav ta zaveznitva v svoje sovražno, strupeno, a udobno in radodarno naročje sprejemajo najrazličnejše elemente, ki so predmet tega procesa [...].«

12 O ukrepih proti slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu v Julijski krajini v času vojaške vladavine glejte (Vinci, 2002, 387–398).

13 *Gerarchia*, VII, 9. 9. 1927: »Il fascismo e gli allogeni«, 803.

14 *Gerarchia*, VII, 9. 9. 1927: »Le condizioni demografiche della Venezia Giulia e gli allogeni«, 819.

Šestdeset obdolženih je bilo za javno tožilstvo samo »zavržna gmota človeških plazilcev, ki se plazijo v senci in po blatu na tej in na oni strani meje, vedno pripravljenih ugrizniti in zastrupiti, vedno pripravljenih ohranjati plamen panslovanstva, slovanskega nacionalizma, vedno pripravljenih snovati, pripravljati in izvajati najstrahotnejša hudodelstva, vedno pripravljenih podžigati stare, že speče zamere, stara rasna sovraštva, katerih neizogibna usoda je, da se sčasoma pogasijo. To so stara rasna sovraštva, deloma nadležna zapuščina teh italijanskih ozemelj, ki so v Avgustovem času vendar sestavljala ponosno deseto regijo Italije in so nebranjena utrpela slovanske vdore v mračnem srednjem veku; stara rasna sovraštva, ki jih je žal in tudi preveč olajšala, okrepila, izjemno povečala prav slavna politika habsburškega obdobja. Tržačani so pogumno ohranjali italijanskost svojih krajev, nato pa se je v teh krajih sprožil plaz protitalijanskega sovraštva, slovanski plaz, ki naj bi izkoreninil in uničil italijanske poganjke. Plaz je prišel, toda rastlina se je uspešno upirala do bližajoče se pomladi, do italijanske pomladi, ki tej, od Boga blagoslovljeni rastlini omogoča lepšo in bujnejšo rast [...].«¹⁵

Integracijska in asimilacijska politika, ki so jo izvajali do slovanskega prebivalstva Julijske krajine, uresničevanje nečesa, kar naj bi v vseh pogledih postalo etnično čiščenje, je bilo v skladu z voluntarističnimi in duhovnimi nazori italijanskega naroda, ki jih je fašizem podedoval po nacionalizmu in jih okrepil s prisvojitvijo prepričanja, da se večvrednost lastne civilizacije meri po tem, kolikšna je njena sposobnost asimiliranja manjvrednih ras. Za »plemena, ki bolj ali manj žlobudrajo v nerazumljivih jezikih«, kakor je Slované opredelil Mussolini v govoru, ki ga je imel 20. septembra 1920 v Trstu (Risolo, 1932), je zadostovalo, da se odrečejo lastni identiteti.¹⁶ Potem naj bi vključevanje v italijansko raso izbrisalo vsa znamenja pripadnosti rasi brez kulture in zgodovine in jih vsrkalo v tisočletno civilizacijo.

Enako vključevanje je bilo po okupaciji Jugoslavije aprila 1941 predvideno tudi za slovansko prebivalstvo, živeče na jugoslovanskih ozemljih, ki jih je zasedla Italija. Prebivalci Ljubljanske, Splitske in Kotorske pokrajine so postali »Italijani zaradi priključitve«¹⁷ in po pričakovanjih rimske vlade in zasedbenih oblasti naj bi se ti v kratkem času pridružili vodilni civilizaciji. Zahteva po sovpadanju »rase, naroda in države« je zajemala vsa, leta 1941 zasedena ozemlja in močno vplivala na odnose med podjarmljenim prebivalstvom in italijanskimi civilnimi in vojaškimi oblastmi, še zlasti v Ljubljanski pokrajini in Dalmaciji. Zgodovinopisje je s preučevanjem represivnih ukrepov, ki so jih izdajala italijanska vojaška poveljstva, dobro osvetlilo okrutnost represije proti civilistom po začetku uporniškega delovanja Osvobodilne fronte, kot tudi obnovilo zgodbo o internaciji moških, žensk in otrok v koncentracijska taborišča, postavljena v Italiji in na kvarnerskem otoku Rab.¹⁸ Formula, s katero je poveljnik druge armade Mario Roatta povzel zaželeni odnos italijanskih vojakov do upornikov, ni bila »zob za zob«, temveč

15 *Il Piccolo*, 10. 12. 1941: »L'analitica requisitoria del Pubblico Ministero«; glejte tudi », *La stampa*, 10. 12. 1941 »Dodici condanne a morte chieste dal Pubblico Ministero«.

16 Primerjajte (Israel, 2010, 96).

17 V zvezi z razpravo o vprašanju vojaške zasedbe ali politične priključitve glejte (Cuzzi, 2008, 221).

18 Za najnovejše raziskave glejte (Capogreco, 2004); (Kersevan, 2008).

njena hujša različica »glavo za zob (Kersevan, 2008, 75)«. Ton predlaganega ravnanja je bil popolnoma v skladu z okrožnico, ki jo je 8. septembra 1941 izdal poveljnik XI. armadnega korpusa general Mario Robotti in v kateri je izjavil: »*Premalo se ubija.*« Tudi represivno politiko, ki jo je v Dalmaciji izvajal general Giuseppe Bastianini in ni bila nič drugačna od politike v Ljubljanski pokrajini, je spremljala sovražna propaganda proti hrvaškim partizanom in vsem njihovim podpornikom in je sledila ciljem, ki jih je več kot dvajset let prej, bolj natančno septembra 1920, najavil Mussolini: »*Pri stiku z manjvredno in barbarsko raso, kakršna je slovanska, ne smemo izvajati politike, ki daje korenčke, temveč moramo politiko palice. Meje domovine morajo biti Brenner, Snežnik in Dinarsko gorstvo. Mislim, da je lažje žrtvovati 500.000 barbarskih Slovencev in Hrvatov kot pa 50.000 Italijanov* (Vinci, 1997, 227).« Propaganda zasedbenega aparata je represivne odredbe upravičevala kot legitimen odziv na brezobzirnega nasprotnika, ki deluje zunaj vsake vojaške konvencije in se postavlja onstran meja človeškosti. Potrebo, da bi italijanskim vojaškim enotam v glavo vtepli zamisel, da je boj proti partizanom spopad med civiliziranostjo in barbarstvom, so si delile vse ravni hierarhije. Kakor dokazujejo številni avtobiografski viri, so občutek večvrednosti pogosto imeli tudi vojaki preprostega rodu.¹⁹

Ko je Eric Gobetti preučeval značilnosti italijanske zasedbe v Dalmaciji, je prišel do spoznanja, da so italijanski vojaki pod vplivom protislovanske kampanje, ki jo je propagiral režimski tisk, nekatere stereotipe zelo ponotranjili: »*Politična govorica in nacionalistična retorika sta se izražali v izrazju epohalnih spopadov med rasami in civilizacijami. Zgodovinska misija ‚latinskosti‘ v Dalmaciji (‚plimi neprehodni jez s toplino svoje človeškosti kroti in blaži čedalje bolj oblegano grobo barbarstvo‘) je bila prepojena z rasistično miselnostjo, ki je bila tako kakor pri kolonialnih podvigih poglavitna ideološka podpora* (Vinci, 1997, 182).« Marco Cuzzi, ki se je poglobil v vojaške in upravne vidike italijanske zasedbene politike, pa izpostavlja vpliv ideološke naravnosti obmejnega fašizma. Glavni predstavniki administrativnega aparata Ljubljanske pokrajine so izhajali iz fašistične stranke v Trstu in Julijski krajini in ena glavnih nalog, ki so si jo vnaprej zadali, je bila ta, da drugojezično prebivalstvo v Kraljevini Italiji prepričajo, naj pozabi že na samo zamisel o domovini onkraj meja Italije. Končni cilj je bil izbris Slovenije z vsemi razpoložljivimi sredstvi in njena pripojitev h Kraljevini (Cuzzi, 1998, 227).

Kljub velikemu številu raziskav, ki so jih opravili italijanski, slovenski in hrvaški strokovnjaki (Ferenc, 1994; Gobetti, 2007) in izpričujejo, da so bili italijanski zasedbeni režim v Jugoslaviji, ravnanje poveljstev in vojakov in odnos do civilnega prebivalstva izjemno represivni, pa v italijanski publicistiki in zgodovinopisju ostaja še vedno navzoč močan odpor proti opušcanju mita o »Italijanih, dobrih ljudeh« (Rodogno, 2003; Del Boca, 2005, 229), zavajajočega mita, ki je prispeval k udobni skupinski amneziji, podprti od italijanske politike glede italijanskih vojnih zločinov na območju Jugoslavije (Di Sante, 2005). Med drugim ostaja razširjeno prepričanje, da so se italijanski okupatorji razlikovali od nemških po večji prizanesljivosti do civilnega prebivalstva in da so obstajale bistvene razlike med nacističnim in fašističnim zavojevalskim načrtom in ne nazadnje tudi med nemškim in italijanskim protislovanstvom. Kakor pravilno pripomni Giorgio

19 O tem glejte (Gobetti, 2007).

Rochat, so bile italijanske vojaške enote med vojskujočimi se silami zagotovo najmanj okrutne, a tudi te so zaznamovali streljanje talcev, civilistov in ujetnikov, pustošenja in požiganja vasi (Rochat, 2009, 162).

Dobro se je še enkrat zadržati pri odporu, da bi v ravnanju italijanskih poveljstev in vojaških enot videli rasistično držo do okupiranega prebivalstva. To, da ni bilo zakonov, ki bi bili izrecno rasistični do slovanskega prebivalstva, naj bi bilo potrditev, da ni bilo biološkega rasizma, politike rasistične vrste, ki je med drugim niso izvajali do etničnih manjšin niti med dvajsetletnim fašističnim obdobjem. Po mnenju Marine Cattaruzze: *»Praksa selitev elementov, ki jih niso imeli za zaupanja vredne, v notranjost države, težnja po narodnostni asimilaciji in podpora mešanim zakonom med Italijani in Slovenkami v kali izpodbijajo domneve o biološkem rasizmu, ki se nagiba k drastični izločitvi domnevno manjvredne rase (Cattaruzza, 2007, 187).«* Če pri protislovanskem rasizmu ni bilo *»biološke«*²⁰ usmeritve, pa je bilo z odklonom v nacionalistični ton ogromno *»duhovne«* (Cassata, 2010, XI–XV).

Protislovanstvo kot ideološka podlaga režimske politike v obmejnih krajih in na območjih, zasedenih po letu 1941, je postalo podlaga za težnjo po popolni prevladi, ki se je napajala z izjemno močnimi predsodki do grozečega, nasilnega, podivjanega in posurovelega *»drugega«* (Bartolini, 2008, 36–59), in v bistvu ni bilo dosti drugačno od protislovanstva, ki so ga razširjali Nemci. Odsotnost rasističnih zakonov ne gre enačiti z odsotnostjo rasističnih ravnanj (Goglia, 2010, 37). Skupaj z Giorgiem Israelom je dobro spomniti, da se rasizem ne opira samo na biološke temelje. Koncept rase je spremenljiv, označuje skupek psiholoških, duhovnih, kulturnih vedenj in ravnanj, od primera do primera in samovoljno temelji na biologiji, narodopisju, antropologiji, evolucionističnih teorijah, na zgodovinski in primerjalni filologiji (Israel, 2010, 17). Ni bilo naključje, da je imel Corrado Gini, sloviti predstavnik italijanske demografije, ki so ga leta 1926 imenovali za prvega predsednika Istata, italijanskega statističnega urada, in je v tridesetih letih podpiral totalitarno demografsko politiko režima, aprila 1911 v Trstu predavanje, v katerem je zavzel izrazito rasistično stališče. Vprašal se je, kako to, da se *»tako inteligentna in premožna rasa, ki jo prepajajo nadvse plemenita izročila in spodbujajo visoki ideali, nikakor primerno ne razširi in zmaga nad drugo, intelektualno bolj omejeno raso. Ta težava, ki tako zelo žalosti vas, Italijane iz Trsta, in nas, Italijane iz Kraljevine, ki vas s tolikšno naklonjenostjo spremljamo pri vašem vsakodnevnem boju proti grozeči vsiljivosti Slovanov, ni osamljen primer mnogoličnega in zapletenega vprašanja o vzrokih za evolucijo narodov (Israel, 123).«*²¹

Protislovanstvo je predvidevalo natanko določena psihološka in duhovna nagnjenja in ravnanja, neko bit, vezano na rod, ki je ostajala nespremenjena in je italijansko civilizacijo še nadalje razmejevala od slovanskega sveta tudi po koncu fašističnega režima. Močni

20 V Italiji so na biološki rasizem gledali z dvomom in jim je bil ljubši precej dvoumen koncept rase oziroma izraz rod. Glejte (Israel, 2010, 46–47).

21 O Ginijevi teoriji in o tem, kako so njegove zamisli o biološki prenovi prišle v nasprotje z zamislijo o rasni čistosti in ga stale celo obtožb, da je antifašist, ker ni nasprotoval mešanjem s slovansko krvjo (Goglia, 2010, 116–128).

predsodki, ki so odražali jasno uveljavitev nespremenljivosti italijanske in slovanske biti, so se obdržali tudi po koncu druge svetovne vojne in se v nekaterih okoljih okrepili z zadnjo potrditvijo »zverinskosti drugega« – s pokoli, ki so se zgodili po koncu vojne in so v Italiji znani pod imenom fojbe.²²

Zamenjava vlog, ki je nastala s štiridesetimi dnevi jugoslovanske zasedbe Trsta in Gorice, je povzročila simbolično, nikoli do konca zaceljeno rano. Drugi, barbar, priseljenc, ideološki in narodni sovražnik, od katerega so desetletja dolgo zahtevali, da se mora prilagoditi, nato pa asimilirati, je s prevzemom vajeti v svoje roke potrdil svojo izjemno uničevalno naravo. Barbarstvo je premagalo civiliziranost, a le za kratek čas. Angloameriška uprava Trsta in Gorice je odredila priključitev Julijske krajine – z izjemo Istre – k zahodni Evropi, s čimer je spet vzpostavila moralne vrednote italijanske civilizacije in interese zahodne Evrope (Montemuliano, 1945, 53).

Za konec: današnje in ne včerajšnje trditve so tiste, ki bi nas morale prisiliti v razmislek o trdoživosti rasističnih vedenj in dolgotrajnosti predsodkov, ki so še kako živi tudi zaradi prispevka prizadevnih intelektualcev, ne nazadnje tudi zgodovinarjev.

22 To so kraška brezna, povzdignjena na raven simbola za vse italijanske žrtve, ki so jih ubili jugoslovanski partizani, najsi bo ustreljene, odvržene v brezna skalnate Istre po podpisu premirja in pred prihodom nemških zasedbenih sil septembra 1943; padle, vržene v kraška žrela in rudniške jaške po brezsodnih usmrčitvah, izvršenih v zadnjih dneh spopadov kakor tudi še po koncu vojne maja in junija 1945; nazadnje za umrle od lakote, izčrpanosti ali bolezni v jugoslovanskih ujetniških taboriščih v notranjosti Jugoslavije (Pupo, Spazzali, 2003; Cernigoi, 2005; Pirjevec et al., 2012).

THE FINAL STRUGGLE BETWEEN THE »NORTHERN ADRIATIC RACES« IN THE IREDENTIST AND FASCIST DISCOURSE

Marta VERGINELLA

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: marta.verginella@guest.arnes.si

SUMMARY

Did Italian anti-Slavism at the at the turn of the 19th and 20th century turn into racism? Or did the Fascist ideology, which was formed in Italy's eastern border after World War I, merely adopt prejudices against Slovenes and Croats that had been aired and spread from the second half of the 19th century onwards by the Italian nationalist discourse? We searched for answers to these questions both in texts written by liberal-national irredentist authors but also in works by ideologists of the Italian fascism in the border area, and promoters of forced Italianisation of the Slovene and Croatian population living in the former Austrian Littoral, i.e. in the Venezia Giulia, in the area which was after the end of World War I annexed to the Kingdom of Italy.

*The rise of the Slovene national community in Gorizia and Trieste, as well as that of the Croatian community in Istrian and Dalmatian cities at the end of the 19th century, resulted in the spread of fear of the Slavic invasion, particularly among the irredentist intelligentsia. Ruggero Timeus (1892–1915), the initiator of the »new irredentism«, anticipated Italian supremacy in the entire Adriatic. According to him, the Adriatic question was to be solved outside of Austria with Italy's return to the former Venetian territories, whereupon Italy would become the sole ruler of the Adriatic. Unlike his colleagues in the publication *La Voce* (Stuparich, Slataper, Vivante), he was convinced that a reconciliation with the German and Slavic world was not possible. He considered the national struggle to be the only important phenomenon in the Venezia Giulia, as there could be no other common interest outside of it. Timeus stated in the periodical *L'Ida Nazionale* that inequality among members of the Italian race and individuals of the Slavic race was self-evident and that conflicts between them were unavoidable. The national struggle, which is understood as a fate that could not be avoided, is complete with the disappearance of one of the conflicting races. The foundation of Timeus' anti-Slavic paradigm was the fear of being surrounded and dominated, the same fear is typical of the French nationalism at the end of the 19th century and was defined as the essence of the racist ideology by Hervé Le Bras. Timeus feared the Slavic invasion, the attrition of the Italian capability of assimilation, loss of monopoly in Italian schools, the Slavic infiltration, which altered Trieste's »true« Italian nature. His political programme, which was criticised by his colleagues in *La Voce*, received a warm reception in irredentist circles, it was particularly well received by nationalists, who in Italy equally frowned upon the Italian mission in countries of the eastern Adriatic and the Italian conquest of Africa.*

Timeus' political writing set ideological foundations for Italy's imperialistic policy in the Balkans and became the main basis for the policy of the regime in the eastern border, which after Mussolini's rise to power led to the abolishment of national rights of the

*Slovene and Croatian population and, subsequently, to the suppression of any attempt of its defence. In these writings, Timeus praises the supremacy of the Italian civilisation and justifies the conquest of the Balkans. They became reference points for ideologists of Fascism in the border area, e.g. Attilio Tamaro, who in his work *La lotta delle razze nell'Europa danubiana* (1923) stated that the territorially limited conflict between the Italian and Slavic race would become a general one. Timeus' approach is clearly noticeable also in the Fascist journalism in the border area of the thirties, which in articles such as were those written by Giuseppe Cobol strived for a radical solution of the question of ethnic minorities in the Venezia Giulia. It stated that it not only favoured various forms of forced assimilation but also methods for a definite removal of that part of the Slovene population from its territory – teachers, priests, lawyers, who were considered to be an enemy and posed too great a threat to the Italian supremacy.*

Keywords: racism, border fascism, nationalism, Venezia Giulia, anti-Slavic discourse

LITERATURA

- Ara, A., Magris, C. (1982):** Trieste. Una città di frontiera. Torino, Einaudi.
- Apih, E. (1988):** Trieste. Rim-Bari, Laterza.
- Attilio, T. (1923):** La lotta delle razze nell'Europa danubiana. Bologna, Zanichelli.
- Augé, M. (1994):** Les sens des autres. Pariz, Fayard.
- Bartolini, S. (2008):** Fascismo antislavo: il tentativo di »bonifica etnica« al confine nord orientale. Pistoia, ISRPT.
- Capogreco, S. (2004):** I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940–1943). Torino, Einaudi.
- Cassata, F. (2010):** »Difesa della razze«. Politica, ideologia e immagine del razzismo fascista. Torino, Einaudi.
- Catalan, T. (2015):** Linguaggi e stereotipi dell'antislavismo irredentista. V: Catalan, T. (ur.): Fratelli al massacro. Linguaggio e narrazioni della Prima guerra mondiale. Rim, Viella, 39–68.
- Cattaruzza, M. (2007):** L'Italia e il confine orientale. Bologna, Il Mulino.

- Cernigoi, C. (2005):** Operazione »Foibe« tra storia e mito. Videm, Edizioni Kappa Vu.
- Collotti, E. (1999):** Sul razzismo antisloveno. V: Burgio, A. (ur.): Nel nome della razza. Il razzismo nella storia d'Italia (1870-1945). Bologna, Il Mulino, 33–61.
- Cuzzi, M. (1998):** L'occupazione italiana della Slovenia 1941–1943. Rim, Glavni vojaški štab.
- Cuzzi, M. (2008):** »La Slovenia italiana«. V: Caccamo, F. in Monzali, L. (ur.): L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943). Le Lettere, Firenze.
- Del Boca, A. (2005):** Italiani, brava gente?. Vicenza, Neri Pozza.
- Di Sante, C. (2005):** Italiani senza onore. I crimini in Jugoslavia e i processi negati (1941–1951). Verona, Ombre corte.
- Duplancich, V. (1861):** Della civiltà italiana e slava in Dalmazia. Trst, Weis.
- Ferenc, T. (1994):** La provincia »italiana« di Lubiana. Documenti 1941–1942. Videm, Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione.
- Fortis, A. (1774):** Viaggio in Dalmazia. Benetke, Alvise Milocco.
- Gayda, V. (1915):** Gli slavi della Venezia Giulia. Rava in C. Editori, Milano.
- Gayda, V. (1933):** La Jugoslavia contro l'Italia. Stabilimento tipografico del Giornale d'Italia, Rim.
- Gayda, V. (1995):** »L'Italia d'oltre confine. La Dalmazia«. V: Atti e memorie della Società dalmata di storia patria, XXIV. Knjiga. Società dalmata di storia patria, Benetke.
- Gobetti, E. (2007):** L'occupazione allegra. Gli italiani in Jugoslavia (1941–1943). Rim, Carocci.
- Goglia, L. (2011):** »Il colore nel razzismo fascista«. V: Beer, M., Foa, A., Iannuzzi I. (ur.): Leggi del 1938 e cultura del razzismo: storia, memoria, rimozione. Rim, Viella, 35–44.
- Guagnini, E. (1988):** »La cultura. Una fisionomia difficile«. V: Apih, E. (ur.): Trieste. Rim-Bari, Laterza, 271–383.
- Hobsbawm, E. J., Ranger, T. (1983):** The invention of tradition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Israel, G. (2010):** Il fascismo e la razza. La scienza italiana e le politiche razziali del regime. Bologna, Il Mulino.
- Israel, G. (2010):** »L'espulsione dei professori ebrei dalle facoltà scientifiche«. V: Beer, M., Foa, A., Iannuzzi, I. (ur.): Leggi del 1938 e cultura del razzismo. Storia, memoria, rimozione. Rim, Viella.
- Kersevan, A. (2008):** Lager italiani. Pulizia etnica e campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi 1941–1943. Rim, Nutrimenti.
- Le Bras, H. (2003):** Kri in gruda. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Lunzer, R. (2009):** Irredenti redenti. Intellettuali giuliani. Trst, Lint.
- Montemuliano, G. (1945):** Venezia Giulia italiana ed europea. Sestante, Rim.
- Negrelli, G. (2002):** »Trieste nel mito«. V: Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (ur.): Il Friuli – Venezia Giulia, Storia d'Italia. Le regioni dall'unità a oggi. Torino, Einaudi.
- Pirjevec, J. (1977):** Niccolò Tommaseo. Tra Italia e Slavia. Benetke, Marsilio.
- Pirjevec, J. (2009):** Foibe: una storia d'Italia. Torino, Einaudi.
- Pirjevec, J., Troha, N., Bajc, G., Dukovski, D., Franzinetti, G. (2012):** Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba.

- Pupo, R., Spazzali, R. (2003):** Foibe. Milano, Bruno Mondadori.
- Riosa, A. (2009):** Adriatico irredento. Italiani e slavi sotto la lente francese (1793–1918). Neapelj, Guida.
- Redivo, D. (1995):** Ruggero Timeus. La via imperialista dell'irredentismo triestino. Trst, Edizioni Italo Svevo.
- Rochat, G. (2009):** »La guerra di Mussolini 1940–1943«. V: Del Boca, A. (ur.): La storia negata. Il revisionismo e il suo uso politico. Vicenza, Neri Pozza.
- Rodogno, D. (2003):** Il nuovo ordine mediterraneo. Le occupazioni dell'Italia fascista in Europa (1940–1943). Torino, Bollati Boringhieri.
- Sala, T. (2009):** Storia e impegno civile con gli Atti della giornata di studio in ricordo di Teodoro Sala. Quaderni 24. Trst, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 115–129.
- Verginella, M. (2009):** Radici dei conflitti nazionali nell'area alto-adriatica. Bollati Boringhieri, Torino.
- Vinci, A. M. (1997):** »Il fascismo e la società locale«. V: Valdevit, G. (ur.) Friuli e Venezia Giulia. Storia del ,900. Gorica, Libreria Editrice Goriziana.
- Vinci, A. M. (2002):** »Il fascismo al confine orientale«. V: Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (ur.): Il Friuli – Venezia Giulia, Storia d'Italia. Le regioni dall'unità a oggi, I. knjiga. Einaudi, Torino, 377–514.
- Wörsdörfer, R. (2004):** Krisenherd Adria 1915–1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum. Schöningh Verlag, Paderborn.
- Wolff, L. (2002):** Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment. Stanford, Stanford UP.
- Risolo, M. (1932):** Il fascismo nella Venezia Giulia. Dalle origini alla marcia su Roma. Trst, Edizioni C.E.L.V.
- Timeus, R. F. (1929):** Scritti politici. Trst, Tipografia del Loyd triestino.
- Tommaseo, N. (1943):** Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi. I. zvezek. Firenze, Sansoni.
- Ziliotto, B. (1924):** Storia letteraria di Trieste e dell'Istria. Trst, Baccio.

VIRI

- Il Piccolo.** Trst, (1881–).
- La stampa.** Turin, (1895–).
- Gerarchia.** Milan, (1922– 1943).